

કોડીનારમાં શિક્ષણનો વિકાસ

પ્રસ્તાવના :

કોડીનારનું ભૌગોલિક સ્થાન ૨૦-૪૭' ઉત્તર અક્ષાંશ અને ૭૦-૪૨' પૂર્વ રેખાંશ ઉપર આવેલો છે. તાલુકાની ઉત્તરમાં પ્રખ્યાત ગીર વનરાજી અને દક્ષિણમાં અરબી સમુદ્ર આવેલ છે. સ્વતંત્રતા પહેલાં કોડીનાર જુનાગઢ રાજ્યના તાંબા હેઠળ હતું. ઈ.સ.૧૮૧૧માં નવાબ હામદખાનનું અવસાન થતા તેમના બે પુત્રો બહાદુરખાન અને સલાબતખાન વચ્ચે ગાદી માટે તકરાર થઈ. તેમાં ગાયકવાડ સરકારે બહાદુરખાનનો પક્ષ લીધો. તેમના હક્કના રક્ષણ માટે મૂળદ્વારકામાં થાણું બેસાડ્યું. પરંતુ આ બેવડી સત્તાથી તકરારો થતી તેથી ઈ.સ.૧૮૧૩માં કરારથી કોડીનાર તાલુકો ગાયકવાડ સરકારને સોંપવામાં આવ્યો. આમ કોડીનાર અમરેલી પ્રાંતના ગાયકવાડ શાસન હેઠળ આવતા કોડીનારમાં શિક્ષણ સારો વિકાસ થયો.

➤ ગાયકવાડ શાસનમાં કોડીનારનો શૈક્ષણિક વિકાસ :-

કોઈ પણ રાજ્યના સર્વગ્રાહી વિકાસમાં સૌથી મોટી જવાબદારી શિક્ષણના ક્ષેત્રની હોય છે. તેથી શિક્ષણનું માળખું જેટલું વ્યાપક, સક્ષમ અને વૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિથી પ્રેરિત હોય તેટલો ઝડપથી રાજ્યોનો વિકાસ થાય છે. આવા ઉમદા ખ્યાલથી પ્રેરાઈને વડોદરાનાં ગાયકવાડી શાસકોએ શાસક બનતાની સાથે રાજ્યના શિક્ષણના વિકાસ તરફ ધ્યાન આપ્યું. ગુજરાતના અન્ય દેશી રજવાડાઓની જેમ ગાયકવાડ રાજ્ય પણ શિક્ષણના વિકાસમાં પાછળ ન હતું. કોડીનાર અમરેલી પ્રાંતનો એક ભાગ હતો. તેથી ગાયકવાડ રાજ્ય દ્વારા અમરેલીમાં પ્રાથમિક શિક્ષણના વિકાસ માટે પગલા લીધા ત્યારે કોડીનારના વધારે વસ્તી ધરાવતા ગામડામાંથી પણ પ્રાથમિક શાળાઓ શરૂ કરવામાં આવી હતી. મહારાજા ખંડેરાવ ગાયકવાડે ઈ.સ. ૧૮૭૦માં કોડીનારની મુકાલાત લીધી ત્યારે કોડીનારમાં પ્રાથમિક શાળા શરૂ કરવામાં આવી હતી. ઈ.સ. ૧૮૭૩માં મલ્હારરાવના સમયમાં કોડીનારના ઘાટવડ ગામમાં પ્રાથમિક શાળા શરૂ કરવામાં આવી હતી. ૧

ઈ.સ. ૧૮૭૫માં મહારાજા સયાજીરાવ ગાયકવાડ -ત્રીજાએ વડોદરા રાજ્યની બાગડોર સંભાળતાની સાથે જ શિક્ષણના વિકાસને વેગ મળ્યો. તેમને ઈ.સ. ૧૮૭૫માં શિક્ષણ ખાતાને અલગ કર્યું. ૨ ગુજરાતી ભાષાને રાજ્ય ભાષા તરીકે સ્વીકારી તેમજ ગામ્ય શિક્ષણ ઉપર ભાર મુક્યો. તત્કાલીન વડોદરા રાજ્ય એક એવું રાજ્ય હતું જ્યાં પ્રથમવાર પ્રાથમિક શિક્ષણ મફત અને ફરજિયાત બનાવાયું. ઈ.સ. ૧૯ માર્ચ ૧૮૯૩ના રોજ સયાજીરાવે 'પ્રાથમિક શિક્ષણ મફત અને ફરજિયાત ફરમાવતો કાયદો અમલમાં મુક્યો. તેના ભાગરૂપે સૌપ્રથમ પ્રયોગ અમરેલીના દસ ગામોમાં કરવામાં આવ્યો. જેમાં ૧.કસ્બે અમરેલી ૨.ઈશ્વરીયા ૩.ભૂતિયા ૪.સાંગાડેરી ૫.વરૂડી ૬.થોરડી ૭.મોટા ભંડારિયા ૮.ગાવડકા ૯.ફતેહપુરા ૧૦.વિઠ્ઠલપુરનો સમાવેશ થતો હતો. ૩ ત્યાર બાદ આ

પ્રયોગ સફળ રહેતા સમગ્ર રાજ્યમાં મફત અને ફરજિયાત પ્રાથમિક શિક્ષણ અમલી બનવાના હેતુથી ઈ.સ.૧૯૦૬-૦૭માં ફરજિયાત કેળવણીનો કાયદો પસાર કરવામાં આવ્યો. જે અનુસાર છોકરાના અભ્યાસ માટે ૭ થી ૧૨ વર્ષની વય અને દીકરીઓ માટે ૭થી ૧૦ વર્ષની વય નક્કી કરવામાં આવી.૪ દરેક બાળકોએ ફરજિયાત શાળાએ જવું પડતું હતું. શાળામાં ગેરહાજર રેહનાર બાળકોના માં-બાપને દંડ થતો હતો. તેથી શિક્ષણ લેતા બાળકોની સંખ્યામાં ઈ.સ.૧૯૦૮થી ૧૯૨૧ સુધીમાં ઉત્તરોત્તર વધારો થયો હતો.

મહારાજા સયાજીરાવે મફત અને ફરીજિયાત પ્રાથમિક શિક્ષણના પ્રયોગ માટે અમરેલી પ્રાંતના ગામોને પસંદ કરતા અમરેલીમાં પ્રાથમિક શિક્ષણનો સારો વિકાસ થયો. ઈ.સ.૧૯૦૬-૦૭માં ફરજિયાત કેળવણીનો કાયદો પસાર થતા પ્રાથમિક શિક્ષણ ગામ્ય વિસ્તાર સુધી પહોંચાડવા માટે અમરેલી પ્રાંતના ગામડાઓમાં પણ પ્રાથમિક શાળાઓ ખોલવામાં આવી.તેના ભાગરૂપે મહારાજા સયાજીરાવ ત્રીજના શાસનકાળમાં કોડીનારના છારા ગામમાં ઈ.સ.૧૮૮૯માં પ્રાથમિક શાળા શરૂ કરવામાં આવી. કોડીનારમાં કન્યા કેળવણીના ઉત્તેજન માટે મહારાજા સયાજીરાવ ત્રીજના શાસનકાળમાં ઈ.સ.૧૯૦૭માં કોડીનારમાં પ્રથમ કન્યા પ્રાથમિક શાળા શરૂ કરવામાં આવી. ત્યાર બાદ કોડીનારના ઘાંટવડ,આલીદર,અરણેજ અને હરમડીયામાં કન્યા શાળાઓ શરૂ કરવામાં આવી. ઈ.સ. ૧૯૪૭ સુધીમાં કોડીનારના ગામડામાં કુલ ૩૩ પ્રાથમિક શાળાઓ કાર્યરત હતી. આમ આ સમય દરમ્યાન પ્રાથમિક શિક્ષણના વિકાસ માટે રાજ્ય તરફથી કરવામાં આવેલા પ્રયત્નોના પરિણામે કોડીનારમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ વિકાસ અને કન્યા કેળવણી સારું ઉત્તેજન મળ્યું હતું.

વડોદરા રાજ્ય તરફથી અંગ્રેજી કેળવણીના વિકાસ માટે એંગ્લો-વર્નાક્યુલર શાળાઓ શરૂ કરવામાં આવી હતી.ઈ.સ.૧૮૭૯માં અમરેલીમાં એંગ્લો-વર્નાક્યુલર શાળા શરૂ કરવામાં આવી હતી. તેને ઈ.સ.૧૮૯૯માં માધ્યમિક શાળામાં ફેરવામાં આવી હતી.૫ કોડીનારમાં અંગ્રેજી શિક્ષણના વિકાસ માટે ઈ.સ.૧૯૦૧માં એંગ્લો-વર્નાક્યુલર શાળા શરૂ કરવામાં આવી હતી. શિક્ષણના પ્રચાર માટે પુસ્તકાલયો અને વાંચનાલયો શરૂ કરવા માટે વડોદરા રાજ્ય તરફથી પ્રયાસ કરવામાં આવ્યા હતા. જેના ભાગ રૂપે વડોદરા રાજ્યે ઈ.સ.૧૯૧૦માં લાયબ્રેરી વિભાગ શરૂ કર્યો હતો. અમરેલીમાં ઈ.સ. ૧૮૭૩માં સૌપ્રથમ પબ્લિક લાઇબ્રેરી શરૂ કરવામાં આવી. ઈ.સ.૧૯૧૪માં કોડીનારમાં શ્રી પ્રતાપસિંહ રાવ સાર્વજનિક પુસ્તકાલય શરૂ કરવામાં આવ્યું.૬ આમ ગાયકવાડી શાસનકાળ દરમ્યાન કોડીનારમાં શિક્ષણનો વિકાસ થયો હતો.

➤ આઝાદી પછી કોડીનારમાં શિક્ષણનો વિકાસ :-

આઝાદી પછી ગાયકવાડ સરકારનું વિલીનીકરણ થતા વડોદરા રાજ્યનું જોડાણ મુંબઈ રાજ્ય સાથે કરવામાં આવ્યું.વડોદરા રાજ્ય સાથે અમરેલી પ્રાંત મુંબઈ સરકારના હકુમત હેઠળ આવતા તેની સાથે કોડીનાર પણ મુંબઈ રાજ્યનો ભાગ બની ગયું. ઈ.સ.૧૯૬૦ ગુજરાતની અલગ રાજ્ય તરીકેની રચના થતા કોડીનાર અમરેલી જિલ્લામાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો.ઈ.સ. ૧૯૬૦થી ૧૯૯૭ સુધી કોડીનાર અમરેલી જિલ્લામાં રહ્યું. ઈ.સ.૧૯૯૭માં રાજ્ય સરકાર દ્વારા જિલ્લાની પુનઃરચના કરવામાં આવતા કોડીનાર તાલુકો જુનાગઢ જિલ્લાની હદમાં આવતો હોવાથી જુનાગઢ જિલ્લામાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો.

આઝાદી પછી કોડીનારમાં શિક્ષણના વિકાસને ઉત્તેજન મળ્યું. કોડીનારના આગેવાનોએ સહકારી ધોરણે ફંડ એકઠું કરીને શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સ્થાપી હતી. આ સંસ્થાઓએ કોડીનારના શિક્ષણના વિકાસમાં મહત્વનો ફાળો આપ્યો.

ઈ.સ.૧૯૩૨માં કારડીયા જ્ઞાતિના વિદ્યાર્થીઓના અભ્યાસ માટે શ્રી ભગવાનબાપાના પ્રયત્નોથી શ્રી કારડીયા રાજપૂત વિદ્યાર્થી ભુવનની સ્થાપના કરવામાં આવી. શ્રી ભગવાનબાપને આ સંસ્થાના પ્રમુખ બનાવામાં આવ્યા. શરૂઆતમાં આ સંસ્થા પાસે બિલ્ડીંગ ન હતું. તેથી તે સોમનાથ મંદિરમાં ભાડાના મકાનમાં બેસતી હતી. ઈ.સ.૧૯૩૬માં આ ભુવનનું ઉદઘાટન ગાયકવાડના સુબા શ્રી રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈએ કર્યું હતું. ૭ આ સંસ્થા દ્વારા કોડીનારમાં પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શાળાઓ શરૂ કરવામાં આવી સાથે સાથે કારડીયા જ્ઞાતિના વિદ્યાર્થીઓ માટે રહેવાની અને જમવાની પણ સુવિધા આપવામાં આવતી હતી.

ઈ.સ.૧૯૦૧માં એંગ્લો-વર્નાક્યુલર શાળા શરૂ કરવામાં આવી હતી. પરંતુ આ શાળામાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા વધતા નવું મકાન બાંધવાની જરૂરિયાત ઉભી થઈ. કોડીનારના વેપારી આગેવાનો પાસેથી અને શ્રી બિલેશ્વર ખાંડ ઉદ્યોગના સભાસદો પાસેથી ટનના ૨૫ પૈસા પ્રમાણે ફાળો ઉઘરાવી શાળાના બિલ્ડીંગનું નિર્માણ કરવામાં આવ્યું. ઈ.સ.૧૯૬૨માં ગુજરાતના તત્કાલીન મુખ્યમંત્રીશ્રી બળવંતરાય મહેતાના હસ્તે આ શાળાના બિલ્ડીંગનું ઉદઘાટન કરવામાં આવ્યું. આ શાળાના મકાનના નિર્માણમાં મુંબઈના શેઠશ્રી મથુરદાસ મુલચંદ તરફથી રૂ.૨૫૦૦૦નું સૌથી વધારે દાન મળેલ હોવાથી આ દાતાના નામ પરથી એંગ્લો-વર્નાક્યુલર શાળાનું નામ શ્રી શાહ એમ.એમ.હાઈસ્કુલ રાખવામાં આવ્યું. આ શાળાની શરૂઆતમાં ધોરણ ૮, ૯, ૧૦ના વર્ગો શરૂ કરવામાં આવ્યા. આ શાળા આજ દિન સુધી અવિરત પણે કાર્ય કરી રહી છે. આ શાળાનું કોડીનારના શિક્ષણના વિકાસમાં અગત્યનું પ્રદાન ગણાવી શકાય. ૮

શ્રી શાહ એમ.એમ.હાઈસ્કુલમાં કન્યાઓની સંખ્યા વધતા કન્યાઓ માટે અલગ શિક્ષણની વ્યવસ્થા કરવા માટે અલગ કન્યા શાળાની જરૂરિયાત ઉભી થઈ. એ સમયે નગર પાલિકાના પ્રમુખ અમૃતલાલ જાનીના પ્રયત્નોથી ઈ.સ. ૧૯૭૦માં નગર પાલિકા સંચાલિત ગર્લ્સ હાઈસ્કુલ શરૂ કરવામાં આવી. કેળવણી મંડળ, કોડીનાર તરફથી આ શાળાનું બિલ્ડીંગ બાંધકામ કરવામાં આવ્યું. આ સંસ્થાએ કોડીનારમાં કન્યા કેળવણીના વિકાસમાં મહત્વનો ફાળો આપ્યો. આ માત્ર કન્યા શાળા હોવાથી ઘણા વાલીઓ પોતાની દીકરીઓને આગળ ઉચ્ચ અભ્યાસ માટે શાળાએ મોકલતા થયા.

ગાયકવાડી શાસનકાળમાં કોડીનારમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ સારો વિકાસ થયો હતો. પણ આ પ્રાથમિક શાળાઓના મકાનો જર્જરિત અવસ્થામાં હતા. જેમાં અમુક પ્રાથમિક શાળાઓના વર્ગો ભાડાના મકાનમાં ચાલતા હતા. શાળાઓના મકાનો જર્જરિત હોવાના પરિણામે ઉનાળામાં તાપ કે ધૂળમાં બેસી વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ કરતા હતા. વાવાઝોડું, વરસાદ અતિ ઠંડી વગેરે પ્રસંગોએ બાળકોને બેસાડવાની તકલીફને કારણે ફરજિયાત રજા આપવી પડતી હતી. શાળાના શિક્ષકો બેસવા માટે ખુરશી કે વિદ્યાર્થી માટે પુરતી બેંચની વ્યવસ્થા કે બ્લેક બોર્ડ પણ ન હતા તેથી કોડીનારની આ શાળાઓમાં ભૌતિક સ્થિતિ સુધારવા માટે કોડીનાર નગર પાલિકાના સમયના પ્રમુખ અમૃતલાલ જાનીએ એક સામાજિક પ્રસંગમાં ભેગા થયેલા કોડીનારના સૌ નગરજનોને શાળાની આ સ્થિતિ સુધારવાની અપીલ કરી અને એક શૈક્ષણિક સંસ્થા સ્થાપવાનો વિચાર રજૂ કર્યો. જેના ભાગ રૂપે ઈ.સ.૧૯૮૨માં

કોડીનાર કેળવણી મંડળીની સ્થાપના કરવામાં આવી.આ કેળવણી મંડળે કોડીનારની પ્રાથમિક કુમાર શાળા,પ્રાથમિક કન્યા શાળા તથા ગર્લ્સ હાઇસ્કૂલ એમ ત્રણ શાળાના બિલ્ડીંગનું બાંધકામ કર્યું. આ શાળાના મકાનના બાંધકામ ઉપરાંત અન્ય શાળાના મકાન બાંધકામ કે શાળાને ઉપયોગી અન્ય સાધનોની ખરીદવામાં મદદ પણ કરી.આમ આ સંસ્થાએ કોડીનારના શાળાઓમાં ભૌતિક સુવિધા વધારવામાં મહત્વનું યોગદાન આપ્યું.

કોડીનારમાં આઝાદી પછી પ્રાથમિક શિક્ષણને વેગ મળતા માધ્યમિક શિક્ષણની જરૂરિયાત ઉભી થઈ.પરંતુ કોડીનારમાં માધ્યમિક શિક્ષણ આપતી એક માત્ર શાળા હતી.જેમાં વિદ્યાર્થીની સંખ્યામાં ઘસારો દિન-પ્રતિદિન વધતો જતો હતો. ગામડાઓમાં માધ્યમિક શિક્ષણનો અભાવ જોવા મળતો હતો.કન્યા કેળવણીને પૂરતા પ્રમાણમાં ઉત્તેજન મળ્યું ન હતું.આ સમયે વાલીઓ પોતાની દીકારોને આગળ અભ્યાસ માટે ગામની બહાર મોકલવાં તૈયાર ન હતા. તેથી પોતાના ગામમાં કે નજીકના આજુબાજુના ગામમાં માધ્યમિક શિક્ષણની સુવિધા પાપ્ત થાય તો કન્યાઓ આગળ અભ્યાસ કરે તેવી સ્થિતિ હતી.બીજી બાજુ માધ્યમિક શિક્ષણ મેળવેલ વિદ્યાર્થીઓ માટે ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે કોડીનારમાં કોઈ સુવિધા ન હતી.આ સમસ્યાના પરિપક્વ રૂપે અને તેના નિવારણ માટે એક શૈક્ષણિક સંસ્થા સ્થાપવાનું વિચાર કોડીનારના આગેવાનોને આવ્યો. શ્રી જયસિંહભાઈ પરમાર,રામસિંહભાઈ વાળા અને કોડીનારના અન્ય આગેવાનોના પ્રયત્નોથી ઈ.સ.૧૯૬૩માં શ્રી ભગવાનભાઈ ભાભાભાઈ બારડ સ્મારક ટ્રસ્ટની સ્થાપના કરવામાં આવી.૯ શ્રી ભગવાનબાપાએ જીવન પર્યંત કોડીનાર તાલુકાની સેવા કરી હોય તેની સમૃત્તિ કાયમ માટે જળવાય રહે તેથી તેના નામ ઉપર આ સંસ્થાનું નામકરણ કરવામાં આવ્યું. આ સંસ્થાએ ક્રમશઃ એમ ૧૭ માધ્યમિક શાળા, એક સામાન્ય અને વિજ્ઞાન પ્રવાહની ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળા અને બે કોલેજ જેમાં બહેનો માટે અલગથી ઉચ્ચ અભ્યાસ માટે એક અલગ મહિલા કોલેજની શરૂઆત કરી. આ સંસ્થાએ કોડીનાર અને કોડીનારના આજુબાજુના ગામડાઓમાં માધ્યમિક અને ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળાઓ અને કોલેજો શરૂ કરીને કોડીનારના ઉચ્ચ શિક્ષણના વિકાસ મહત્વની યોગદાન આપ્યું અને સાથે સાથે ઘર આગણે માધ્યમિક શાળાની શરૂ કરીને કન્યા કેળવણીણે ઉત્તેજન આપીને કન્યા કેળવણીના વિકાસમાં પણ મહત્વનો ફાળો આપ્યો.

સમાપન :

આમ ઉપરોક્ત ચર્ચા પરથી ફલિત થાય છે કે આઝાદી પૂર્વે ગાયકવાડના શાસન કાળમાં કોડીનારમાં સારા પ્રમાણમાં પ્રાથમિક શિક્ષણનો વિકાસ થયો અને આઝાદી બાદ કોડીનારના આગેવાનો દ્વારા ઘર આગણે સહકારી ધોરણે શૈક્ષણિક સંસ્થોની સ્થાપના કરીને માધ્યમિક અને ઉચ્ચ શિક્ષણના વિકાસમાં મહત્વનો ફાળો આપ્યો.

પાદટીપ :

- I. ૧.વાળા અરસીભાઈ,કોડીનારનો ઇતિહાસ,૨૦૦૫,પૃ.૮૫
- II. ૨. Amreli District Gazetteer,1972,p.525
- III. ૩.રાજગોર શિવપ્રસાદ,ગુજરાતનો કેળવણીનો ઇતિહાસ,૧૯૬૬,પૃ.૧૦૩
- IV. ૪.Baroda Administration Report-1907-08, p.148
- V. ૫. Amreli District Gazetteer,opcit,p.525

- VI. ૬.Ibid,p.545.
VII. ૭. વાળા અરસીભાઈનું પુર્વાકત પુસ્તક,પૃ.૯૨
VIII. ૮. વાળા અરસીભાઈનું પુર્વાકત પુસ્તક,પૃ.૮૬
IX. ૯.શ્રી બી.બી.સ્મારક ટ્રસ્ટનો વાર્ષિક અહેવાલ,૧૯૭૫-૭૬,પૃ.૩

*****

ડો. રમેશ એમ. ચૌહાણ

ઇતિહાસના મદદનીશ પ્રાધ્યાપક(વર્ગ-૨)

ઇતિહાસ વિભાગ

સરકારી વિનયન કોલેજ-તળાજા

જી. ભાવનગર

Copyright © 2012 – 2017 KCG. All Rights Reserved. | Powered By: Knowledge Consortium of Gujarat